

פסחים קכ

משה שווערד

1. תוספות מסכת פסחים דף קכ עמוד א

באחרונה אין בראשונה לא - פ' בראשונה בלא אחרונה לא כגון דלית ליה אלא כזית מצה ותו לא דטוב לאוכלו על השובע ולהיות טעם מצה בפיו אבל ודאי אי אית ליה מצה לכל סעודתו טוב לו לאכול מצה בתחלה לתיאבון ולברך עליה ואח"כ בגמר סעודתו יאכל כזית מצה ויהיה טעם מצה בפיו ועיקר מצוה על הראשונה שהיא באה לתיאבון וגם יהא לבסוף טעם מצה בפיו באותו כזית אחרון ואפילו אם עיקר מצוה באחרונה אין זה תימה אם אנו מברכין על הראשונה כדי לפטור המצה של אחרונה שהרי אין לברך על האחרונה משום שלאחר שמילא כריסו הוא אבל יכול הוא לברך על הראשונה ותיפטר האחרונה שהיא עיקר המצוה כדפרישית לעיל לרב חסדא גבי תרי טיבולי דמרור ...

2. ספר דבר יעקב

[ב] אבל באחרונה דילמא אתי למיכל אכילה גסה אימא לא קמ"ל - הר"ן בחי' ורבינו דוד מקשים למה באמת לא חיישינן שיאכל אכילה גסה, ומאי שנא מהא דתנן ריש פירקין, ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל משעה עשירית ואילך, כדי שיאכל מצה בערב לתאבון, וכ"ש שיש לחוש אם יאכל משקדש היום.
ותירצו שדוקא מסעודה לסעודה יש לחוש שיאכל הרבה בסעודה הראשונה עד שאכילתו אח"כ בסעודה השנייה תהיה אכילה גסה, אבל באותה סעודה תאווה נמשכת ואין חשש שאכילתו תהיה אכילה גסה.

התוס' [לעיל צט: ד"ה סמוך] כתבו שבאותה סעודה אדם נזחר לא לאכול כדי שבעו.

3. חזקוני על שמות פרק יב פסוק יח

עד יום האחד ועשרים - פרש"י למה נאמר והלא כבר נאמר שבעת ימים לפי שנאמר ימים לילות מנין ת"ל וכו'. חז"ק היאך מצינו למימר לילות מנין הרי לעיל כתיב מיום הראשון עד יום השביעי ואפ"ל לילות משמע. **אלא ע"י דוחק י"ל יש לך דברים שמקבלים שכר בעשייתם ולא עונש כשאין עושים אותם כגון מצה בלילה הראשון ויש לך דברים שאין מקבלים שכר בעשייתם ושכר כשאין עושים אותם כגון מצה מליל ראשון ואילך. ומ"מ מצות, שבעת ימים מצות תאכלו כתיב כלומר אם אכל מצה כל שבעת הימים קיים הפסוק זה של שבעת ימים מצות תאכלו. לילות מנין כלומר אם אכל כל שבעת הלילות מצה מנין שקיים את הפסוק ת"ל עד יום האחד ועשרים מכל מקום. מיום הראשון עד יום השביעי לא קאי אלא אכי כל אוכל חמץ.**

4. שדה חמד ח"ז ע' 405-408 [עיין מראה מקומות לדף צא]

ובעיקר דעת הגר"א שיש מזה לאכול מזה כל שבעה ימי הפסח כתב לי ידידי הרב הג' זר"ק בנש"ק יעקב זלמן ליפסין מעיר ברסק דליטא י"ז ו"ל בספרו אסיפת דינים מערכת אכילה חקר כת"ר בהא דמזאת אכילת מזה אי הוי מזה כל שבעת ימי הפסח כמו שכתב הגר"א ולמה לא מברכין על אכילת מזה בכל ימי הפסח אי הוי מזה ולדעתי הפעוטה נראה לחלק כי

בלילה הראשונה הוא מזהר מזה חובות מלך עלמה מפני טעם המזהר בטעם שיש בה אכל כל שבעה ימי הפסח הוא רק מזהר לא מלך עלמה אך להראות שלא יאכל חמץ כי בכל לא העשה הוא לא ניכר קיומא שמועט מלעשותה מפני גזירת מלך כי הוא בשב ואל טעשה ואולי לא יחפז עתה לאכול כלל לכך לא יאכל גבילה או שאר איסורין והחורה לא זיה להראות בפועל כי מפני המזהר ימנע מלעבור על לא העשה אולם במנות לא תאכל חמץ הוא מזהר להראות בפועל כי ימנע מלאכול זה לא הוא רק אם יאכל פה ולא יאכל חמץ בזה ניכר שמקיים הל"מ מפני גזירת מלך כי אם לא יאכל פה נוכל לומר כי לא ירצה עתה בפה לאכול ואם כן שפיר הוא מזהר בכל שבעה ימי הפסח באכילתה שמקיים הל"מ לבל לאכול חמץ וניחא שפיר דלכך לא מצרכין משום דעל קיום לא העשה לא מצרכין ועיין פרי מגדים י"ד סי' י"ט שהקשה ע הרי"ב"א בתוס' שנוטה ד' כ"ד שסובר דליכא עשה שאינה זנוחה והו"ו רק תיקון הלאו אם כן למה מצרכין על השחיטה ע"ש ואף דבחורה מפורש שבעת ימים האכל מזהר עם כל זה כיון דכתיב ששה ימים למדו דאינו מזהר כדכתב רש"י שם ועל כרחין הא דכתיב שבעת הוא לכונה זו דרק מפני להראות קיום הלא העשה ולא משום מזהר עלמות עכ"ד י"ו :

5. ספר דבר יעקב

הבעל המאור [כו: מדפי הרי"ף] והמאירי מקשים למה אין מברכים על המצה כל ז' כמו שמברכים על הסוכה, הרי סוכה ילפינן ממצה שיש חובה רק בלילה הראשון. ותירצו שברכת סוכה אינה על האכילה אלא ברכה כללית על מצות סוכה, שכוללת שינה, וכיון שא"א לעמוד בלא שינה נמצא שמחוייב במצות סוכה בזמן השינה, משא"כ בפסח שיכול לאכול כל שאר הימים מצה עשירה או בצקת של נכרים.

6. ספר דבר יעקב

הצל"ח [ד"ה נמצא] מתרץ דמצד דין נותר הוא מצותו להשרף מהבוקר הראשון, ואם שרפו ביו"ט אינו לוקה משום הבערה ביו"ט ורק עבר על איסור עשה [של איסור לשרוף קדשים ביו"ט], משא"כ אם שרפו לפני הבוקר כיון שעדיין אינו חייב בשריפה מדין נותר, יהיה לוקה משום הבערה ביו"ט. הגר"ח [הובא בחי' ר' שמואל אות כב, ובמועדים בהלכה עמ' רכו] מבאר שדין זה שזמנו עד חצות אינו דין בחפצא של הקרבן, אלא דין במצות אכילה שזמנו עד חצות, ונ"מ שאחר חצות נהי דאינו מקיים מצות עשה דאכילת פסח מ"מ אינו נעשה נותר עד הבוקר [כמש"כ בפסוק].

ג] רד"ה ר"א בן עזריה היא וכו' והאי דכתיב לא תותירו ממנו עד בקר לשריפה אתא - הרשב"ם מבאר שלפי ר"א בן עזריה הא דכתיב הנותר ממנו עד בוקר באש תשרופו, היינו לענין דהוי זמן שריפה, ולא לענין זמן אכילה. האור שמח [חור"מ ו-א] והצל"ח והמלא הרועים [ברכות ט]. מקשים דאין דינה להשרף בבוקר, כיון שהוי יו"ט ואין שורפים נותר ביו"ט [שבת כד:]. אלא מחכים לבוקר שני [כמש"כ התוס']. המלא הרועים מתרץ שהפסוק קאי אפסח מצרים שעדיין לא נצטוו על המועדות, ולא היה איסור לשרוף למחרת בבוקר.

7. ספר דבר יעקב

ד] ר"א בן עזריה אומר נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות – הצל"ח [ברכות ט.] מקשה שמכת בכורות היתה בחצות בדיוק, וא"כ למה לומדים ממנה לאכילת פסח שהוי עד חצות ולא לומדים שהוי מחצות ואילך. וכע"ז מקשה האבני נזר [סימן שפא-ג] שהעברה בארץ מצרים היה בחצות ממש, ואיך ילפינן מכאן עד חצות. האבני נזר מתרץ כיון שא"א למילף שצריך לאכול בחצות ממש, כיון שאין בו המשך זמן הנצרך לאכילה, ע"כ הילפותא היא שבחצות יהיה כבר נאכל.

8. ביאור הלכה סימן תעז סעיף א ד"ה * ויהא זהיר

* ויהא זהיר וכו' - עיין מ"ב מש"כ שצריך לזהר מאד וכו' כי בגמרא איתא דלדעת ראב"ע דפסח מן התורה אינו נאכל אלא עד חצות ה"ה מצה דאיתקש לפסח ור"ע פליג עליו וסבר דפסח זמן אכילתו הוא כל הלילה וממילא ה"ה מצה זמנה מן התורה הוא כל הלילה ויש פלוגתא בין הראשונים אם הלכה כראב"ע משום דיש הרבה סתמי משנה כותיה או כר"ע משום דהלכה כר"ע מחבירו ודעת הרמב"ם והרב המגיד ובעל העיטור ואו"ז בשם הר"י מקורבי"ל לפסוק דזמן אכילת מצה כל הלילה וי"א דגם דעת הר"י"ף כן מדהשמיט מימרא דרבא דאמר דאכילת מצה לאחר חצות לא יצא ידי חובתו לראב"ע אכן יש הרבה מגדולי הראשונים דס"ל דלאחר חצות לא יצא ידי חובתו והם הר"ח בפרק ע"פ והסמ"ג בשם הר"י בעל התוספות [וכן בזבחים נ"ז ע"ב כתבו שם התוס' כן וכן במגילה כ"א לבד בפסחים ק"כ ע"ב מסתפקים התוספות] והמרדכי בסוף פסחים ורבינו ירוחם בנתיב ה' ח"ד וכן מצדד האור זרוע ג"כ עי"ש דלא יצא מן התורה והרוקח והרא"ש והרשב"א והר"ן מסתפקים בזה וכתבו דע"כ יש לזהר שלא לאחר יותר מחצות ויש מהראשונים שכתבו דאפילו לר"ע הוא רק לענין דאורייתא אבל משום הרחקה מודה דאסור לכתחלה לאחר יותר מחצות וכ"כ הגר"א בביאורו והנה משום זה החליטו הרבה אחרונים דאף דבדאי חייב לאכול מצה אף כשאיתר לאחר חצות דשמא הלכה דמן התורה זמנו כל הלילה עכ"פ לא יברך על אכילת מצה דספק ברכות להקל:

9. עיין במראה מקומות 20 & 21 לדף קיט [שו"ת אבני נזר חלק אורת חיים סימן שפא]

10. שולחן ערוך אורת חיים הלכות פסח סימן תעז סעיף א

לאחר גמר כל הסעודה אוכלים ממצה השמורה תחת המפה כזית כל אחד, זכר לפסח הנאכל על השובע, ויאכלנו בהסיבה ולא יברך עליו, ויהא זהיר לאכלו קודם חצות. (ויקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות) (ר"ן פ' ע"פ וסוף פ"ב דמגילה).

11. משנה ברורה סימן תעז ס"ק ו

(ו) ויהא זהיר וכו' - שכיון שהוא זכר לפסח צריך לאכלו בזמן פסח והפסח אינו נאכל אלא עד חצות וכ"ש כזית הראשון שמברכין עליו על אכילת מצה שצריך לזהר מאד שלא לאחרו עד חצות ובדיעבד אם איתר מסתפקים הראשונים אם יצא ידי חובתו וע"כ יאכלנו ולא יברך עליו על אכילת מצה וגם מרור אף שהוא מדרבנן יזהר לאכלו קודם חצות ואם איתר יאכלנו בלא ברכה ואם החשיך לו קודם אמירת הגדה עד סמוך לחצות יקדש וישתה כוס ראשון ויטול ידיו ויברך המוציא ועל אכילת מצה ויאכל וגם יברך על המרור תיכף קודם חצות ואח"כ יאמר הגדה ואח"כ יסעוד סעודתו [אחרונים]:

12. משנה ברורה סימן תעז ס"ק ז

(ז) שגם ההלל - ר"ל עם ברכתו שמברך לאחריה יאמר לכתחלה קודם הצות:

13. שו"ת ציץ אליעזר חלק יז סימן א

שאלוני על זה שמקפידין רק לאכול את האפיקומן קודם הצות, ולא מקפידין על אמירת ההלל אחר הצות, ועוד אומרים אותו בברכה לבסוף, והראו לי להחפץ חיים ז"ל בספרו מחנה ישראל פרק ל"ו שפוסק בפשיטות באיש צבא שהיה אנוס כגון שעמד על המשמר ובא אחר הצות דאפ"ה צריך לומר הגדה, וכן צריך לאכול מצה אך לא יברך על המצה ברכת אשר קדשנו וכו' וכן לא יחתום ההלל בברכה אם הוא לאחר הצות עכ"ל.

הרי דפוסק בפשיטות דלאחר הצות לא יחתום ההלל בברכה ולא חוששין לזה.

והשבתי דאמנם יש מקום לדיון רב אם לחתום ההלל בברכה כאשר מצינו בשו"ת בנין שלמה סימן כ"ט שהרחיב את הדיבור בזה.

אבל לאחר כמה כרכורים העלה הבנין שלמה שם דבדיעבד אם איחר אחר הצות מ"מ יאמר יהללך בחתימה בברכה יעו"ש.

והעיקר כי החפץ חיים ז"ל בעצמו פסק דלא כן בספרו משנה ברורה, דבסי' תע"ז סק"ז על זה שפוסק הרמ"א שם דיקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם הצות כותב המ"ב וז"ל: שגם ההלל ר"ל עם ברכתו שמברך לאחריה יאמר לכתחילה קודם הצות עכ"ל, הרי לנו שפוסק המשנ"ב שזה שצריך להקדים עצמו, שההלל עם ברכתו יקרא קודם הצות, הוא רק דין של לכתחילה, אבל בדיעבד יכול לומר ההלל עם ברכתו גם לאחר הצות, וכך מפורש יוצא מדבריו בשער הציון שם סק"ו שמציין המקור לכך להגר"ז ומוסיף לציין גם להח"י "שמוכח ג"כ שרק לכתחילה יש לזוהר בזה" ע"כ, הרי בהדיא כנז'.

וצריכים לומר לומר שמ"ש הח"ח ז"ל במח"י הוא ממה שסבור היה בילדותיה אבל בזקנותיה חזר מזה, כי החיבור משנה ברורה חיבר הרבה זמן לאחר חיבורו מחנה ישראל, ולכן עמא דבר כפי שחזר ופסק באחרונה. איתא בסוף מגילה: ת"ר משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות חג בחג.

14. ספר דבר יעקב

הגר"א כתב שהטעם הוא משום שצריך לשתות הכוס הרביעי [אחרי ההלל] לפני הצות. ואפשר לבאר ע"פ הרמב"ם שכתב [ח"מ ז-ז] ששתית ד' כוסות הוי תקנה כדי להראות חירות שהוא עצמו יצא ממצרים, ולכן המצוה רק כל זמן שיש מצוה לספור בסיפור יצי"מ.
עוד י"ל לפי הא דילפינן בגמ' [לעיל לו. וקטו]: לחם עוני לחם שעונים עליו דברים הרבה, ופירש"י [לו.]. שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה, וא"כ הוי זמן הלל כזמן מצה עד הצות.

✓ הערוך השולחן [סימן תעז-ד] מקשה מה ענין הלל לחצות.
הכף החיים [סימן תעז-יד] כתב הטעם שצריך לומר הלל לפני הצות, משום שהפסח טעון הלל באכילתו, ולכן כשם שאכילת אפיקומן שהיא זכר לפסח יש לאכול לפני הצות, כך אמירת הלל צריכה להיות לפני הצות.

15. ספר דבר יעקב

ולפ"ז מקשים האורזונים [עמק ברכה] [סדר ליל פסח ג] קה"י [ברכות סימן ד] בשם המשכנות יעקב או"ח סימן קנא] על המעשה שהובא בהגדה שהתנאים סיפרו בסיפור יצי"מ עד הבוקר וגם ר"א בן עזריה היה עמהם, והרי לפי שיטתו המצוה רק עד הצות.

ד. הקה"י מתרץ שהם היו מסובין בבני ברק שהיו אתריה דר"ע [כמבואר בסנה' לב:], ור"ע סבר שמצותו כל הלילה, ולכן גם ראב"ע היה חייב להחמיר כמותו דנותנים על האדם חומרי מקום שבא לשם. מיהו יש לפקפק כיון שגם לפי ר"ע אינו חובה להאריך אלא מצוה בעלמא.
ה. הקה"י מתרץ שיש מצוה מדרבנן לספר ביצי"מ גם לאחר זמן חיוב אכילת מצה.
ו. המקראי קודש [שם] מביא תשובת עמק יהושע, שהוכיח מהמעשה הזה [דלא כמנ"ח] שלענין סיפור יציאת מצרים, גם לפי ר"א בן עזריה יש מצוה לספר כל הלילה.

ב. העמק ברכה מתרץ שראב"ע לא רצה לפרוש מהם ולעשות נגד שיטתם. ואפשר להוסיף שרצה לשמוע מה הם מדברים לקיים מצות ת"ת.
ג. עוד תירץ העמק ברכה שראב"ע האריך משום שיש חיוב כל הפסח לעסוק בהלכות החג בחג. וגם שאר התנאים קיימו בזה מצות סיפור יצי"מ כיון שגם התעסקת בהלכות החג הוי בכלל סיפור יצי"מ כמבואר בתוספתא [פ"י מ"ח], וכ"כ השו"ע [סימן תפא-ב] חייב אדם לעסוק בהלכות פסח וביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה.

16. הערות הגרי"ש אלישיב מסכת פסחים דף קכ עמוד ב

מינם קא נאים מר. וקשה אף אם ישן רבה הא אביי לא ישן וכיון שלא ישנו רובן מותר לאכול. ומתמצים הראשונים שאביי לא אכל שם אלא גמר הסדר בביתו ואח"כ בא לראות איך שרבו מנהל הסדר ורבה אכל לבדו וא"כ הוי ישנו כולן. (ועי' לעיל קט"ז ע"א דפטרותן מלומר והיינו אף שהוא אינו עמו בסעודתו או שהיה בשנה אחרת).

17. ספר בניהו בן יהודע על פסחים דף קכ/ב

דף ק"כ ע"ב. אמר לו מינם קא נאים מר, אמר לו מינומי קא מנמנם. נראה לי בס"ד דאביי ידע למתניתין דנתנמנמו יאכלו, ורק חשב אולי רבה לא היה בסוג נתנמנמו שהוא נים ולא נים תיר ולא תיר, אלא היה ישן ממש דלא ידע לאהדורי סברא, וכי מדכרו ליה לא מדכר, לכן אמר לו בלשון שאלה מינם קא נאים, ולשון קא נאים דאמר על שינה ממש, דלא ידע לאהדורי סברא וכי מדכרו ליה לא מדכר, ואמר לו רבה מינומי קא מנמנם לשון זה יאמר על נים ולא נים דידיע לאהדורי סברא וכי מדכדו ליה מדכר, ולכך הוצרך לומר גם כן לשון המשנה להראות דידיע לאהדורי סברא:

1. קובץ המאור ניסן תשע"א-מכת בכורת ומצות פדיון הבן - SEE ADDENDUM